

A női szerep változásai és a reformpedagógia

Dolgozatunkban a nőmozgalom és a reformpedagógia néhány összefüggésére kívánunk rámutatni, ezzel mintegy képviselve azt a teóriát, mely tág kontextusban értelmezi a századelő pedagógiai reformfolyamatait. Kísérletet teszünk annak bemutatására is, hogyan ágyazódik be a pedagógiát megújítani akaró szándék a sajátos nemzeti, kulturális és szellemi áramlatokba.

„Minden egész eltörött” (Ady Endre)

A 19. század végén és a 20. század elején az élet gyökeres megváltoztatásának igénye elementáris erővel hatotta át a közép-európai kultúrát: a tudományt, a művészeteket, az ember – társadalmi-politikai helyzet által determinált – öntelmezését. A civilizációs, technikai fejlődés nem váltotta be a 19. századi ember ehhez fűződő reményeit. Az individuum válsága (szorongás, kiszolgáltatottság, magány) a társadalmak válságával összefüggésben (forradalmak, háborúk, munkanélküliség, nyomor) már-már az emberi lét értelmét kérdőjelezte meg. Különféle megoldások születtek a válság kezelésére, például a misztika, a zseni-kultusz, az individuum narcisztikus magatartása, az életreform mozgalmak, az egyenlőségen alapuló társadalmak létrejöttének utópiája.

Az életreform-mozgalmak (Skiera, 2004) az ökológiai, szocio-genetikus életreformot, az individuál-genetikus életreformot egyaránt hangsúlyozzák (új lakótér, közösségi kapcsolatok, gyökeres életmódváltozások). Ezek által elérhető lesz az ember megbékélése önmagával, embertársaival, és új kapcsolatba léphet a világgal mint egésszel. Skiera – Wolfgang Krabbe 1974-ben megjelent munkájára hivatkozva – több olyan irányzatot is felsorol még, amely támogatta, kiegészítette a nagyhatású életreform-mozgalmat. Így például megemlíti az öltözködési reformot, az ifjúsági mozgalmakat, a testkultúra hangsúlyozását.

A reformpedagógia ugyancsak a 19. század végén és a 20. század elején jött létre. A gyermeki önállóságot, szabadságot, aktivitást, az originálisan új pedagógiai viszonyt középpontba helyező mozgalom megítélése napjainkban vitatott. (Németh, 2002) Egyesek szerint összekapcsolható a korszak társadalmi, filozófiai, életreform mozgalmaival, a nőmozgalommal, a kultúra-kritikával, a művészetek megújítási törekvéseivel. Egységes, jól körülhatárolható szakaszai vannak. Más vélekedés szerint csak hangzatos retorika, mely a felvilágosodás, leginkább Rousseau paneljeiből építkezik. Sajátos kontinuitás és diszkontinuitás jellemzi (Németh, 2002, 31–32.)

A férfitársadalom megbocsát

Ugyanebben a korszakban, a 20. század elején léptek föl elementáris erővel a feminista mozgalom képviselői a nők teljes politikai és társadalmi emancipációja érdekében. (Nagy-Sárdi, 1997; Miles, 2000)

Kibontakozóban volt egy sajátos női kultúra, s talán kijelenthető, hogy a század nemcsak „a gyermek évszázadaként”, hanem a nők évszázadaként is értelmezhető. A társadalmat, filozófiát, tudományt, vallást, művészetet megújítani szándékozó férfitársadalom egyre nagyobb segítséget várt és kapott a nőktől, az asszonyoktól. Hosszú évszázadokig a hagyományos női szerepkör a másokról való gondoskodás volt. Ennek terepe az otthon, a család egyre jobban megváltozott, átalakult. A művészetben is újfajta érdeklődési irányok jelentek meg (irodalom, képzőművészet), melyek felfokozott kíváncsisággal fordultak az ihletet és szerelmet adó nőiség és asszonyiség felé. S ebben az odafordulásban benne volt a védelemkereső attitűd, a szövetségért áhító magatartás.

Úgy tűnik, ez volt az a pillanat, amikor a történelem színpadán a férfi és a női princípium egymásra talált. Igazolva látjuk némely feminista történész azon állítását, hogy a nemek közötti kapcsolatot nem úgy kell felfogni, mint az európai múlt alapvetően változatlan jellemzőit, hanem sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni azok nyilvánvaló változásainak a politikai, gazdasági és kulturális átalakulások tükrében. (*Davis*, 2001, 95.)

A feminista történetírás korszerű irányának gondolatmenetét véljük felfedezni *Balázs Béla* egyik írásában, mely 1913-ban, a budapesti feminista világtalálkozó évében az *Új Élet* című folyóiratban jelent meg. (*Balázs*, 1913)

A tanulmány fontos tézisei a következők:

– egy újfajta emberenergia, egy eddig nem szerepelt életprincípium lép be a kultúrába a nőemancipáció által;

– a női kultúra más, mint a férfikultúra;

– egy kor kultúrájának organikusága megszemélyesül a kultúrateremtő nőkben.

A 19. század végén, a 20. század elején egyre nő a művelt, tanult nők létszáma. Legkorábban nálunk is a pedagógiával való foglalkozást, a tanítást mint élethivatást és kereső tevékenységet bocsátotta meg a közvélemény a nőknek. A tanítói pálya a 20. század elején elismert női foglalkozás volt, részben belső indíttatásból, a gondoskodói női attitűd megnyilvánulásaként. Később ez a gondoskodói attitűd kibővült a tudományos kutatással, kísérletezéssel, a pedagógiai alkotómunka különféle rétegeivel.

A nők egyetemi tanulmányokat – viszonylag későn – 1896-tól folytathattak Magyarországon. Összehasonlításként álljon itt néhány adat Európa más országaiból: Svájcban 1864 óta, Franciaországban 1888 óta, Németországban 1899 óta, Angliában 1890 óta tanulhattak női hallgatók az egyetemeken. (*Szegvári*, 1969, 388.)

Kiteljesedés vagy gyötrelem

A női identitás fentebb elemzett átalakulását néhány kiemelkedő századeleji női sors bemutatásán keresztül kívánom árnyaltabbá tenni. A bemutatott asszonyok mindegyikének jelentős szerepe volt a hazai reformpedagógia elterjedésében, de a pedagógiai újtások felvállalásához különféle utakon jutottak el. Kiléptek a hagyományos szerepkörükből, vagy új szerepkörükkel azonosulva elhagyták azt, vagy ha birkózva is, de megpróbálták összeegyeztetni szerepeiket.

A hagyományos női szerepkörből az alábbiakat emeltem ki:

– otthonteremtés, a család ellátása;

– gyermekgondozás, nevelés;

– hagyományok ápolása;

– „tetszés”;

– társasági kapcsolatok építése.

A modern, 20. századi női szerepkörökből a következőket vizsgáltam:

– tanulásban való részvétel;

– kereső foglalkozás vállalása, önállóság;

- alkotói lét megélése;
- társ-szerep;
- tudósi szerepkör;
- politikai, közéleti aktivitás.

Az általam vizsgált életutak: *Bélaváry-Burchard Erzsébet* (1897–1987); *Nemesné Müller Márta* (1885–1964); *Domokos Lászlóné* (1885–1966); *Nagy Emilné Göllner Mária* (1894–1982); *Kaffka Margit* (1880–1918); *Lesznai Anna* (1885–1966); *Dienes Valéria* (1879–1978).

A választás elsődleges szempontja volt, hogy a vizsgált korban mindannyian folytattak pedagógiai tevékenységet, ismerte, művelte, továbbfejlesztve a reformpedagógia lényegi újjdonságait. Van közöttük nagypolgári származású, megszállott altruista, zsidó értelmiségi családi háttérrel rendelkező törekvő tanítónő, elszegényedett dzsentri familia hányatott életű leszármazottja. Közös bennük az, hogy lehetőségük adódott (családi készítetésre vagy kitörési vágy motiválta) magasabb iskolák végzésére, hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányutakra, idegen nyelvek tanulására.

Mindannyiuk életében jelentős szerepe volt az alkotásnak, a teremtés örömének, tanítóként, filozófusként, íróként, festőként. Figyelmet érdemel, hogy többen közülük sokféle tudományt, művészeti ágat is műveltek életük során. Kaffka Margit tanított, színészkedett, s az írás mellett festegetett, sőt tankönyvíróként is számon tartja az utókor. Domokos Lászlóné mint az Új Iskola megszervezője és Nemesné Müller Márta a Családi Iskola irányítója gyakorló tanítóként, elméleti munkák alkotójaként és a magyar reformpedagógia nemzetközi követeként is jeleskedett.

Nemkülönben Bélaváry-Burchard Erzsébet, aki óvónő, tanító, fordító, szociális elkötelezettségű politikai aktivista volt, a fasiszmus éveiben üldözött zsidókat mentett, 1942-ben a Kommunista Párt tagja lett.

De utalnunk kell Lesznai Annára is, aki költői szerepköre mellett eredetileg alkotott a festészetben, aktív politikai szerepet vállalt, élete végén gyermekek és felnőttek tanításában is sikeressé vált. (*Vezér*, 1979)

Nem feledkezhetünk meg a tanulmányait tanítóképzőben kezdő, majd matematikát és fizikát egyetemen hallgató, azokból doktorátust szerzett, zenélő, táncpedagógusként, koreográfusként kiváló Dienes Valériáról sem. (*Borus*, 1978)

Bélaváry-Burchard Erzsébet kivételével mindnyájan férjhez mentek, gyermekek válaltak, egyfajta hagyományos női szerepelvárásnak is megfeleltek. Az otthonteremtés, a „tetszés”, hagyományápolás már nem mindegyikük életébe illeszkedett be. Kaffka Margit házassága felbomlásában feltételezhetően szerepe volt annak, hogy a „kávéházi lét” nagy kedvelője volt. „Öltözködésére jellemző, hogy nem volt jó ízlése, össze-vissza öltözködött, az alkalmak és a ruhák összehangolásában figyelmen kívül volt. Legendás volt „anti-eleganciája”. (*Bodnár*, 2001, 64.)

Hasonlókat jegyezhetünk meg Burchard Erzsébetéről, aki a *Montessori*-pedagógia hazai elterjesztőjeként a kisdednevelés tudós művelője. Külsőjére, öltözködésére a végtelen puritánság volt a jellemző, stílusa is inkább volt férfiasan katonás, ellentmondást nem tű-

---

A reformszemlék jelentős része 1945 után, egy diktatorikus korszakban is meg tudott maradni nevelési gyakorlatunkban. A Montessori-rendszer, nagyrészt Burchard Erzsébetnek köszönhetően, „búvópatakként” szivárogtatott be óvodáinkba. A 'Gyakorlati gyermekvédelem' című könyvében Montessori nevét ugyan nem említi, de metodikájában az óvodák és a napközi otthonok környezetének alakításában az ő elveit követi. Nagy szerepe volt az óvóképzés felsőfokúvá válásában – megelőzve ezzel jó néhány európai államot.

---

rő, mint gyöngéd, érzelmektől áthatott. „Féltünk tőle, mint a tűztől” – jellemezte egyik kollégája visszaemlékezésében. (1)

A századelő e jeles reformpedagógusainak életművében felfedezhető az eredetiség, a kíváncsiság. Nemesné Müller Márta „A Családi Iskola életkeretei” című könyvében megfogalmazza a tanítóval szemben támasztott követelmények között az intuíciót, a képzelőtehetséget, a szuggesztivitást. (*Nemesné, é.n*)

Domokos Lászlóné didaktikája méltatói szerint egy „intuitív, beleélő” jellegű didaktika, amely a teremtő képzelet munkába állítására, a felfedezésre ad lehetőséget.

Dienes Valéria a természettudományos ismereteit eredeti módon ötvözte filozófiai tudásával és zenéről, táncról szerzett tapasztalataival. Munkássága kitűnően példázza az életreform-mozgalom század eleji hatásának originalitását. Az új életformát nem csak elméletben írta le, de több éves nizzai és párizsi tartózkodása idején – *Raymond Duncan* kommunájában –, majd hazatérve gyermekeivel együtt, meg is élte. Egyfajta szintetikus művészetet kívántak létrehozni, maguk készítette ruhákban jártak, műhelyeikben rajzoltak, festettek, kerámiáztak. (*Borus, 1978*)

A 20. század elejének egyik válságjeleként a szociális problémák felhalmozódását írják le a társadalomtudósok. A reformpedagógia érzékenyen reagált a társadalmi egyenlőtlenségre. Többen megfogalmazták programjukban ezek megszüntetésének fontosságát. A Családi Iskola credoja szerint „a népoktatás óriási gépezetét kívánja megmozgatni”. (*Nemesné, é.n., 9.*) Maga az elnevezés a pedagógiai reformra és a második anyaként, illetve apaként működő tanítónő/tanító szerepére egyaránt utal. Az alkotó szemléletét tükrözi, hogy reformiskolájában „Szeretet Egyesületet” működtetett, mely az intézmény közösségi szervezeteként szeretetre, együttérzésre, segítőkészségre nevelte a gyermekeket.

Nemcsak az egyes iskolakoncepciók célkitűzései között szerepelt a szociális válságok kezelésének szándéka, hanem az említett tanítónők, filozófusok, művészek személyes életútjában is van ennek nyoma.

Burchard Erzsébet szocialista-kommunista meggyőződése vélhetően gyermekkorából fakadt: édesanyja székesfehérvári éveikben nagyon sokat jótékonykodott. Szegény gyermekek ételmezését segítette, az 1920-as években magukhoz vettek egy árva gyermeket és iskoláztatták. (2)

Lesznai Anna a Huszadik Század körével már gyermekkorában megismerkedett, *Jászi Oszkár* felesége lett, a Vasárnapi Kör találkozójának állandó résztvevője volt. Kaffka Margit az 1910-es években írott tárcáiban igen közel állt a polgári radikalizmus szemléletéhez, melyhez a szegények és elnyomottak iránti érzelmi szolidaritás juttatta el. (*Bodnár, 2001, 58.*)

Organikus szemléletmód vagy a Balázs Béla megálmodta női kultúra születése?

A századelő Magyarországon, Közép-Európa más nemzeteihez hasonlóan, megmutatta magát egy sokféle forrásból táplálkozó, sokféle filozófiát valló, a tudomány, a művészet eszközkészletével harcoló fiatalokból álló „új nemzedék”. A modern kultúra elterjedéséért harcoltak, hittek abban, hogy a világ s benne az ember jobba tehető, a technokratizálás irányába forduló társadalmak megváltoztathatóak. A szellem fegyverével harcoltak, az egyetemes emberi kultúra nevében léptek fel. (*Karádi, 1980*)

Ehhez a nagyszerű korszakhoz kapcsolhatók a reformpedagógia hazai elterjesztésére tett kísérletek. Lelkes tanítók, tanárok *Rudolf Steiner* tanaival ismerkedtek. Montessori gyakorlatát követték, átvették *Decroly* globalizációs modelljét s megannyi más európai és tengeren túli reformerét. De nem csak átvették, hanem jó érzéssel beillesztették a sajátos magyar pedagógiai hagyományba. Ezt tette például Nemesné Müller Márta a Családi Iskolájában, Domokosné Új Iskolájában, Burchard E. Montessori óvodájában, iskolájában.

Azt gondoljuk, sajátosan magyar jelenség, hogy a reformeszmék jelentős része 1945

után, egy diktatorikus korszakban is meg tudott maradni nevelési gyakorlatunkban. A Montessori-rendszer, nagyrészt Burchard Erzsébetnek köszönhetően „búvópatakként” szivárgott be óvodáinkba. A „Gyakorlati gyermekvédelem” című könyvében Montessori nevét ugyan nem említi, de metodikájában az óvodák és a napközi otthonok környezetének alakításában az ő elveit követi. Nagy szerepe volt az óvóképzés felsőfokúvá válásában – megelőzve ezzel jó néhány európai államot.

A sajátos életreform-mozgalom terjesztésében eddig nem tapasztalt szerepük volt a nőemancipációs törekvéseknek. Ez a mozgalom azért teljesebbé vált ki a korábbi évekhez képest gyorsabban, mert sajátos igény támadt az önmagát megvalósító nőiség princípiuma iránt. (Pataki, 2001)

Kaffka Margit egy 1913-ban született írásában *Ellen Keyt* idézi: „a mai asszony lelke örökös remegésben álló, végtelenül finom és ideges mérlegrúd: egyik serpenyőben a régi asszony minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és a gyermek gondjával, a másikban az aktivitás és emberi érvényesülés égő és nyugtalan vágyával és a saját énjé szabad kifejtésének szinte mániákusan szenvedélyes akarásával”. (Bodnár, 2001, 58.)

Az említett asszonyi sorsok ezt példázzák. A férfitársadalom segítőivé, támogatóivá, ihletőivé válnak önállóságuk megtartásával. Sinkó Ervint, Lukács Györgyöt, Balázs Bélát, Jászi Oszkárt ragyogó szellemű asszonyok társaságában látjuk, akik maguk is filozófusok, művészek, pedagógusok, pszichológusok. Jászi Oszkár felesége Lesznai Anna, „aki cirógatja a szokat”, de ha kell, háziasszonya a Vasárnapi Körnek, s ha arra van szükség, menekíti az üldözötteket.

Ezek a női sorsok az élet teljességének a megélését példázzák, ha mélységében vannak is jellegzetes különbségek. Egy részük a filozófiák elkötelezettje (Dienes Valéria, Nagy Emilné Göllner Mária), vannak közöttük a művészetek elkötelezettjei (Lesznai Anna, Kaffka Margit), s van a gyermeknevelést megreformálni akaró tudós-tanító (Nemesné Müller Márta, Burchard Erzsébet).

Közös bennük az érzékenység, az asszonyiség öntudatos vállalása, az újjító szándék, a tanulási vágy, a tudósi alaposágra törekvés. Mindez alkotja talán azt az organikus egységet, amely által ennek a század eleji életreform-mozgalomnak nem mellékszereplőivé, de főszereplőivé is válhattak.

Jegyzet

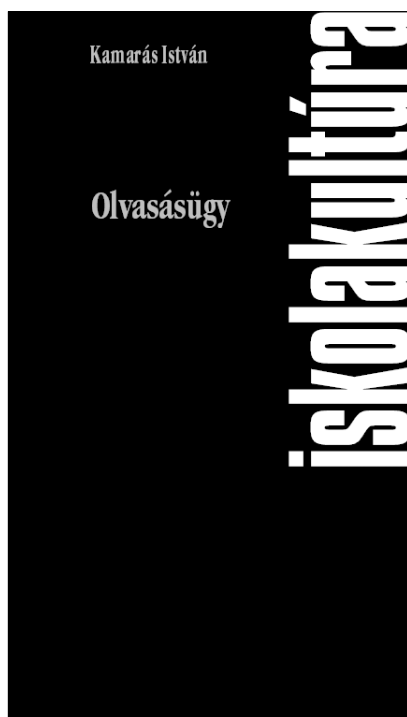
(1) Ezt a megállapítást R. G. közlése alapján idézzük.

(2) Burchard Erzsébet visszaemlékezését B. Méhes Vera bocsátotta rendelkezésemre.

Irodalom

- Balázs B. (1913): Egy női kultúra lehetőségei. *Új Élet*, 729–738.
- Bodnár Gy. (2001): *Kaffka Margit*. Ballassi Kiadó, Budapest.
- Borus R. (1978, szerk.): *A század nagy tanúi*. RTV – Minerva, Budapest.
- Davis, N. Z. (2001): Nőtörténelem átalakulóban – az európai helyzet. In: Scott, J. W (2001, szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest. 95–125.
- Karádi É.(szerk) (1980): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Krabbe, W. R. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen.
- Miles, R. (2000): *Az idő leányai*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Nagy B. – S. Sárdi M. (1997, szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Nagyné Szegvári K.(1969): *A nők művelődési jogiért folytatott harc hazánkban 1777–1918*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Nemesné Müller M. (é.n.): *A családi iskola*. Studium, Budapest.

- Németh A. (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In. Németh A. (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris, Budapest. 25–43.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Skiera, E. (2004): Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 3. 32–45.
- Vezér E. (1979): *Lesznai Anna élete*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Az Iskolakultúra könyveiből